

Ірина Петренко

**ШЛЮБНО-СІМЕЙНІ ВІДНОСИНИ НАСЕЛЕННЯ ГЕТЬМАНЩИНИ
(XVIII СТ.) НА СТОРІНКАХ ЧАСОПISУ „КИЕВСКАЯ СТАРИНА”**

Одним із здобутків вітчизняних гуманітарних наук доби незалежності є посилення інтересу до вивчення та популяризації української преси, зокрема часопису „Киевская старина” (1882-1906) – щомісячного історико-географічного та літературного часопису, який по праву можна вважати першим національним. Цей часопис протягом тривалого часу залишався єдиним в Україні, який, окрім статей російською мовою, публікував і українською. Досліджуючи актуальні проблеми історії України, творці „Киевської старини” відстоювали право нації на розвиток своєї культури. Тому характерною особливістю публікацій стала їхня національна спрямованість, що було нелегко в умовах існування жорсткої цензури самодержавства Російської імперії. Часто дописувачам часопису доводилося, використовуючи езопівську мову, приховані форми пропаганди, доносити до читачів розуміння українського історичного процесу минулих епох. Тому вивчення публікацій „Киевської старини” залишається актуальним і для сучасного дослідника, бо вони містять багатий джерелознавчий матеріал.

На сторінках часопису висвітлювалися соціальні проблеми, в тому числі шлюбно-сімейні відносини православного населення Гетьманщини XVIII ст. Ця проблема не знайшла широкого висвітлення у сучасній історичній науці, що й зумовлює актуальність даного дослідження.

„Киевская старина” була тим науковим виданням, у якому не просто публікувалися маловідомі матеріали з історії родинного права, але й ставилися гострі питання. Там друкували свої дослідження як відомі вчені (В.Доманицький, О.Левицький, М.Сумцов, В.Ястребов, В.Модзалевський), так і ті, чий прізвища були майже невідомі серед широких наукових і громадських кіл (Г.Сорокін, Х.Ящуржинський, В.Яблоновський).

Висвітлення на сторінках часопису „Киевская старина” шлюбно-сімейних відносин серед православного населення Гетьманщини у XVIII ст. належить до маловивчених в історіографії проблем. Однак, дана стаття була б не можливою без наявності певної кількості праць, у яких у тій чи іншій мірі порушується дане питання. Так, у своєму дослідженні В.М.Матях проаналізував статтю історика Й.Й.Ролле „Женщины при Чигиринском дворе во второй половине XVII века”, опубліковану в „Киевской старине”. У ній висвітлено роль та значення жінки при резиденції українських гетьманів. Проаналізувавши її, В.М.Матях зробив висновок, що „...суспільне становище жінок на Україні і в Росії в XVI-XVII ст. істотно відрізнялося. Якщо жінка в тогочасній Росії, по-суті, була затворницею у своїй світлиці, то українка, навпаки, відіграла досить помітну роль в суспільно-політичних подіях”. Однак, ця публікація виходить за хронологічні рамки даного дослідження, тому що стосується XVI-XVII ст., але є безумовно важливою для розуміння процесів у шлюбно-сімейних стосунках XVIII ст. [1].

Публікація істориків В.О.Замлинського і М.Г.Палієнко присвячена діяльності часопису „Киевская старина” в умовах царської цензури. Автори зауважили, що незважаючи на цензурні перешкоди, редакція часопису доклала багато зусиль для поширення українського слова й української культури серед народних мас [2]. Дослідники звернули увагу на загальні гострі проблеми, які висвітлювалися в „Киевской старине”, не наголошуючи на тому, що родинні стосунки на сторінках часопису теж було досліджено.

Вчений О.Киян у своїй публікації проаналізував історію видання „Киевской старины”. Автор зробив висновок, що даний часопис протягом свого 25-річного існування розвинув смак до української історії, сприяв її вивченню, відіграв роль своєрідного національного каталізатора, вивів українців з небуття і в кінцевому результаті доклав цеглин у підвалини подальшого національного відродження [3]. Однак, поза увагою автора залишились питання шлюбно-сімейного життя, родинних відносин серед православного населення, що висвітлювалися на сторінках згаданого видання.

Історик І.Клименко у своїй публікації досліджує архів „Киевской старины” у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського. Автор, наголошуючи, що на його сторінках піднімалися гострі питання, не згадує про публікації з історії шлюбно-сімейних відносин, хоча вони займали помітне місце серед інших статей часопису [4].

Найґрунтовнішим у сучасній науці дослідженням з історії видання „Киевская старина” є монографія М.Г.Палієнко. Автор, на підставі широкого кола архівних та опублікованих джерел, висвітлила основні етапи його видання, проаналізувала наукову та громадську діяльність редакції журналу, охарактеризувала проблематику і тематику публікацій, а також визначила роль цього часопису в українському історіографічному процесі. М.Г.Палієнко звернула увагу, що родинне право в Україні XVII-XVIII ст. досліджував співробітник „Киевской старины” О.І.Левицький. Дослідниця зробила висновок, що „матеріали „Киевской старины” з історії законодавства і судочинства в Україні розширили проблематику та джерельну базу досліджень з внутрішньої історії Гетьманщини” [5]. Наприкінці монографії вміщено біографічний словник вчених, які співпрацювали з часописом, у тому числі і тих, котрі присвятили свої розвідки дослідженню шлюбно-сімейних відносин у Гетьманщині в XVIII ст. Однак, М.Г.Палієнко не ставила собі за мету глибоко проаналізувати ті публікації, які були присвячені дослідженню шлюбно-сімейних відносин, родинному праву, весільній обрядовості в Україні, обмежившись констатацією таких.

Хронологічний і систематичний покажчик праць, укладених М.Г.Палієнко, містить бібліографічні описи публікацій з історії, етнографії, фольклористики, краєзнавства тощо [6]. Важливим є те, що в кінці систематичного покажчика міститься словник псевдонімів та криптонімів авторів „Киевской старины”. Це, безумовно, є заслугою автора і цінним надбанням для сучасної історичної науки.

Таким чином, у науковій літературі й досі немає узагальнюючої праці, в якій було б здійснено комплексний аналіз, вміщених на сторінках часопису „Киевская

старина” публікацій, що присвячені дослідженню шлюбно-сімейних відносин серед православного населення Гетьманщини XVIII ст.

Тому актуальною є проблема показати, що поряд з іншими важливими питаннями, на сторінках часопису „Киевская старина” знайшли своє висвітлення і шлюбно-сімейні відносини та родинне право у Гетьманщині XVIII ст. Метою даної статті є комплексний аналіз публікацій часопису „Киевская старина”, присвячених дослідженню шлюбно-сімейних відносин, родинного права в Гетьманщині у XVIII ст., з’ясування їхньої актуальності для сучасного читача. Проаналізувавши ці публікації, з’ясувати вплив Російської Православної Церкви, уряду Російської імперії на регулювання одних із найбільш консервативних типів відносин у суспільстві – шлюбно-сімейних.

У XVIII ст. Гетьманщина остаточно втратила свою автономію і перетворилася на провінцію Російської імперії. Остання все більше втручалася в життя громадян, регламентувала його, втілюючи цим один із напрямів своєї шовіністичної політики. Система державних заходів була спрямована на те, аби православне населення усвідомило, що держава в особі імператора і органів влади краще розуміє, що відповідає їхнім потребам і самого духовенства. Тому центральна світська влада своїми документами почала коригувати і доповнювати канонічне церковне право. Найбільше це стосується таїнства шлюбу, який зазнав найбільшої регламентації з боку влади, що призвело до нівелювання родинного права українців.

Дослідження актуальних проблем подібного напрямку знайшло своє відображення у публікаціях істориків, журналістів, етнографів, фольклористів, громадських діячів на сторінках „Киевской старины”. Дані дослідження є важливим джерелом для вивчення історії шлюбно-сімейних відносин в Україні у XVIII ст.

Найбільша кількість публікацій на сторінках „Киевской старины”, присвячених дослідженню шлюбно-сімейних відносин в Гетьманщині у XVIII ст., родинному праву, належить відомому українському історику, етнографу, письменнику Оресту Івановичу Левицькому (1848-1922 рр.).

Шлюб в Україні у давні часи узаконювався звичаєвим правом, знавцем і дослідником якого був О.І.Левицький. Вчений у статті „Обычные формы заключения браков в Южной Руси в XVI-XVII ст.” порівняв два погляди на шлюб, що панували у суспільстві того часу: один заснований на народних уявленнях, згідно яких шлюб між подружжям був звичайною угодою, що вільно укладалася і розривалася; інший – ґрунтувався на принципах церковного (канонічного) права, згідно якого шлюб був таїнством, освячувався на небесах і розірвати цей союз було практично неможливо. Вчений показав боротьбу між цими різними поглядами на шлюб і зробив висновок, що у народному уявленні шлюб молодих набирав юридичної сили після дотримання цілого ряду весільних звичаїв та обрядів, зокрема весілля („акта весельнаго”).

Духовенство ж наполягало на тому, щоб шлюб був освячений і церковним вінчанням. Однак, шлюб у Гетьманщині навіть на початку XVIII ст. вважався законним і без церковного освячення, лише були б виконані умови звичаєвого права. О.І.Левицький, використовуючи багатий джерельний матеріал (зокрема, актові книги), зробив висновок щодо церковного вінчання: „Здійснювалось і вінчання, але воно у той час не вважалось справою, безумовно необхідною для законності шлюбу...Багатівікові

зусилля церкви запровадити виключно церковну форму шлюбу не могли бути безплідними: вплив християнського закону повільно проникав у глибину народу, починаючи із верхніх його прошарків” [7]. У статті „Обычай помилования преступника, избранного девушкой в мужа”, опублікованій у часописі „Киевская Старина” 1905 року, О.І.Левицький розглянув один унікальний український звичай, а саме право дівчини визволяти злочинця, засудженого на смерть, шляхом одруження на собі. Такі випадки, які зустрічаються ще у XVIII ст., вчений вважав поодинокими і запозиченими із звичаєвого права західноєвропейських країн (Німеччини, Франції) [8].

У статті „Воспращение повенчанным молодым жить врозь до свадьбы” О.І.Левицький показав боротьбу між „давнім народним шлюбом і шлюбом церковним, інакше – говорячи мовою давнього звичаєвого права – між весіллям і шлюбом” [9]. Вчений зауважив, що після того, як українська церква перейшла під московський патріархат, а пізніше й запроваджено було Синод, у Гетьманщині почали вводитися російські церковні порядки. Особливу увагу уряд імперії звернув на місцеві звичаї, що стосувалися шлюбу. О.І.Левицький наголосив: „Тоді було остаточно викорінено давній звичай „розлуки”, тобто шлюбного розлучення за взаємною домовленістю подружжя; тоді ж було помічено, що і в Малоросії не церковне вінчання, а публічне святкування за відомим ритуалом акту „весілля” започатковує справжнє подружжя” [10]. У 1744 році з’явилося розпорядження Синоду, згідно з яким молоді відразу після вінчання повинні були жити разом, не чекаючи весілля. Священики зобов’язані були стежити за виконанням цього розпорядження і брати з молодих підписку, що останні відразу після церковного вінчання будуть жити разом, інакше їхні відносини будуть розцінюватися як перелюб і на них буде накладена церковна епітимія.

Наприкінці розвідки, О.І.Левицький підсумовував: „Як часто буває в житті, цей цікавий конфлікт писаного закону з живим народним звичаєм закінчився відомим компромісом, у силу якого церковне вінчання стали здійснювати в самий день весілля” [11].

У статтях О.І.Левицького „Очерки народной жизни в Малороссии во второй половине XVII ст.”, надрукованих у восьми номерах часопису „Киевская старина”, на конкретних прикладах показано вплив Російської Православної Церкви, указів і розпоряджень уряду імперії на шлюбно-сімейні відносини в Україні [12]. Дослідник звернув увагу і на становище української жінки, довівши, що до початку XVII ст. вона користувалася свободою й у випадку невдалого шлюбу могла домогтися розлучення. Таке становище змінилося у XVIII ст., коли Гетьманщина все більше зазнавала тиску з боку Російської імперії, що зрештою призвело до остаточної втрати нею автономії.

Дослідження на сторінках „Киевской старины” відомого історика, фольклориста і літературознавця М.Сумцова з проблем весільної обрядовості відзначаються високим рівнем наукових узагальнень. Учений порівняв весільну українську обрядовість із обрядовістю інших народів, зокрема античною. Однак, він не розкрив повністю специфічних рис українського народного весілля, зосередивши свою увагу на весільній обрядовості інших народів [13]. У статті „Религиозно-мифическое значение малорусской свадьбы” М.Сумцов порівняв українську і російську весільну обрядовість. Вчений зробив висновок, що весілля в українців відзначалося цілісністю і

святковістю, у росіян же весільні обряди були малочисельними і одноманітними, а весільні пісні довгими і тужливими. Вчений зауважував, що у російському весіллі „...проглядається щось суворе, жорстоке і тужливе” [14].

Українську весільну обрядовість на сторінках „Киевской старины” досліджував етнограф і фольклорист Х.Ящуржинський. Він назвав і охарактеризував 10 важливих етапів шлюбного процесу: сватання, заручини, випікання короваю, дівич-вечір, прикрашання гільця, посаг, вінчання, покриття нареченої, шлюбне ложе, святкування після заключення шлюбу. Х.Ящуржинський зауважував: „Значення весільної містерії і тепер (у ХІХ ст. – І.П.) настільки велике, що у багатьох місцях шлюбне життя не починається до тих пір, доки воно не відбудеться, хоч би церковний шлюб і здійснений був; трапляється, що наречена цілі тижні, а то й рік живе і ходить як дівчина, доки не відсвяткують весілля” [15].

На сторінках часопису „Киевская старина” друкувалися матеріали джерелознавчого характеру. У публікаціях „Старинные пригласительные на свадьбу письма (1729-1735 гг.)”, „Как сватались сто лет назад. Письмо Петра Степановича Милорадовича к Евдокии Михайловне Безбородко”, „Гетманское приглашение на свадьбу” показано на конкретних прикладах шлюбно-сімейні відносини у середовищі козацької верхівки Гетьманщини ХVІІІ ст. [16]. Остання стаття – це лист дружини гетьмана Данила Апостола до Павла Якимовича Скорупи із запрошенням його на весілля племінниці гетьмана Юліани з писарем Григорієм Юркевичем у січні 1733 року. Лист надрукований мовою оригіналу і є зразком етикету козацької верхівки того часу. Він також є підтвердженням погляду на звичай укладання шлюбу, який панував серед козацтва у ХVІІІ ст. Зокрема, цей лист дає можливість побачити, що від часу церковного вінчання до народного весілля племінниці гетьмана пройшло 3 місяці. Це свідчить про те, що навіть серед представників гетьманської родини ще не прижився церковний (канонічний) погляд на шлюб, як на таїнство.

У джерелознавчих публікаціях відомого історика і архівіста В.Модзалевського „Приданое знатной малорусской пании ХVІІІ в. и расход на ее похороны и поминки”, а також невідомого автора „Список приданого, полученного дочерью Иваницкого сотника Павла Миницкого, при выходе в 1748 г. замуж за в. канц. Петра Стороженка” показано придане жінок, котрі належали до козацької верхівки Гетьманщини [17].

Названі статті дають можливість відтворити побут козацької еліти того часу, а детальне перерахування приданого дружини дозволяє говорити про укладання шлюбу як майнової угоди між подружжям.

Цікава стаття, яка дозволяє зрозуміти політику Російської імперії щодо регулювання шлюбних відносин у Гетьманщині ХVІІІ ст. міститься в рубриці „Документы, известия и заметки” в „Киевской старине” за 1905 рік [18]. Це публікація таємного указу імператриці Анни Іоанівни намісникові Малоросії князеві О.І.Шаховському від 31 січня 1734 року. Суть цього документа полягала в заохоченні шлюбів між українцями і росіянами, щоб перші позбувалися рис національної ідентичності та асимілювалися з росіянами. Публікація цього імператорського указу є важливим джерелом для розуміння процесу регламентації урядом Російської імперії

шлюбно-сімейних стосунків у Гетьманщині, що було одним із проявів шовіністичної політики.

На сторінках „Киевской старины” публікувалися статті, в яких висвітлювалися порушення загальноприйнятих норм вінчання, що було частим явищем у Гетьманщині XVIII ст. у зв'язку із недосконалістю шлюбно-сімейного законодавства. Так, у публікації за 1766 рік розповідалося про оригінальне вінчання у Києві, що відбулося між слугою Авраамом і солдатською дочкою Тетяною. Вінчання молодих відбулося незвичайним способом: таїнство пройшло не в церкві, а в звичайному будинку і під час його здійснення священник Требухович використовував „вишневі гілки” [19]. Це було свідченням тривалого зберігання язичницьких пережитків при здійсненні обряду церковного вінчання, з якими боролася православна церква.

Російська Православна Церква негативно дивилася на розлучення подружжя, намагалася їх не допускати, робила все можливе для примирення чоловіка і дружини. Причини, які могли привести до розірвання шлюбів, були обмежені до мінімуму. Особливо негативно дивилася церква на укладання повторних шлюбів серед священно- і церковнослужителів. Саме цій проблемі було присвячено дві статті в „Киевской старине”, причому обидві стосувалися повторного шлюбу протопопа Комара [20]. У статті „Протопоп Комар и его вторичный брак” розповідається про повторний шлюб після смерті першої дружини православного священника Симеона Комара, котрий жив на Волині, у м. Овручі у 1710 році.

Коли про цей повторний шлюб стало відомо львівському єпископу Йосипу Шумлянському, котрий зрікся православної віри і прийняв уніатство, то він рішуче засудив вчинок Комара і заборонив йому виконувати обов'язки священника. Після багаторічних поневірянь і клопотань до вищого духовенства Симеона Комара, справа закінчилася тим, що він змушений був прийняти уніатство. Лише після цього його повторний шлюб було визнано законним. Як зазначав невідомий автор статті: „...купив своє благополуччя ціною віри...Лише небажання розлучатися зі своєю другою дружиною і вірогідна до неї прив'язаність могли спонукати Комара на тяжку зраду батьківської віри” [21]. Хоча даний приклад і не стосується безпосередньо території Гетьманщини, однак він є свідченням становища православного духовенства у складі тих земель, які перебували під владою Польщі. З цього прикладу випливає, на які тільки хитрощі не йшли уніатські єпископи, аби повернути на свою сторону православних священників та їхню паству.

Великий інтерес на сторінках „Киевской старины” становлять матеріали бібліографічного і критичного характеру, передусім рецензії на праці, присвячені шлюбно-сімейним відносинам у Гетьманщині XVIII ст. Зокрема, стаття В.Данилова „Українське весілля” є аналізом праці І.Демченка. Останній зібрав і записав весільні пісні, мелодії і складові елементи обрядового весільного ритуалу в українському містечку Монастирище Липовецького повіту Київської губернії [22]. Хоча ці матеріали стосуються переважно XIX ст., однак, у зв'язку із традиційною консервативністю шлюбно-сімейних відносин, весільні ритуали зазнали малих змін у XIX ст.

Особливу цінність становить рецензія відомого історика Д.Багалія на працю професора О. Лебедева „О брачных разводах по архивным документам Харьковской и

Курской духовных консисторий”. У роботі систематизовано і згруповано матеріал, зібраний в архівах Харківської і Курської духовних консисторій. О. Лебедев систематизував причини розлучень подружніх пар, проілюстрував їх на прикладах із життя. Д.Багалій, високо оцінюючи працю, зауважив: „...розглянута нами брошура становить собою декілька нових і цікавих фактів для характеристики розлучень у XVIII ст. у тій місцевості, яка з цієї сторони вивченню ще не піддавалася...” [23,].

Певний інтерес для вивчення шлюбно-сімейних відносин у Гетьманщині XVIII ст. становлять матеріали етнографічного і фольклорного характеру. Зокрема, „Новые свадебные малорусские песни в общем ходе свадебного действия” „Свадебные песни в Лубенском уезде, Полтавской губернии” [24]. У весільних ритуальних піснях міститься інформація про дійства, що передували весіллю, супроводжували його і символізували його закінчення. У таких народних піснях відображено приготування українського народу до різних етапів укладання шлюбу, зокрема, сватання, оглядини та інші, аж до церковного вінчання. Ці матеріали надають можливість відтворити в уяві весь хід весільної процесії в українському селі XVIII ст.

Таким чином, на сторінках часопису „Киевская старина” проблема шлюбно-сімейних відносин у Гетьманщині у XVIII ст. знайшла широке висвітлення Дані публікації не втратили своєї актуальності і для сучасного дослідника. Причому, на той час у часописі публікувалися доволі гострі статті, які викривали шовіністичну політику царського самодержавства щодо звичаїв, традицій, усталених норм життя українців. Іноді автори користувалися псевдонімом або криптонімом, щоб за свої гострі публікації, не зазнати репресій з боку Російської імперії. Зокрема, це були Орест Левицький і Олександр Лазаревський.

Найбільш повно на сторінках „Киевской старины” шлюбно-сімейні відносини у своїх публікаціях висвітлив відомий історик і етнограф О.І.Левицький. Вчений довів, що намагання уряду Російської імперії за допомогою Синоду уніфікувати шлюбно-сімейні відносини українців закінчилися компромісом. Недивлячись на це, ще довго в свідомості українців церковне вінчання не означало започаткування родини, а виконання цілого ряду обрядів, у тому числі весілля, в очах громади символізувало справжній початок подружнього життя.

На сторінках часопису публікувалися матеріали історичного, джерелознавчого, етнографічного, фольклорного характеру, а також рецензії та критичні матеріали. Ці матеріали дають можливість сучасному досліднику проаналізувати шлюбно-сімейні відносини у Гетьманщині, зокрема процес укладання і розірвання шлюбів, становище української жінки та її роль у суспільстві того часу. Майже у всіх публікаціях прослідковується думка, що у XVIII ст., в зв'язку з посиленням тиску Російської імперії на Гетьманщину, почалося регулювання Синодом, підконтрольним світській владі, і урядом імперії, шлюбно-сімейних відносин, що було одним із напрямків великодержавної політики, спрямованої на уніфікацію законодавства про шлюб і сім'ю.

Подальші розвідки із даної проблеми можуть бути спрямовані на дослідження тих публікацій в „Киевской старине”, у яких проаналізовано шлюбно-сімейні відносини у XVI-XVII ст. і на Правобережній Україні, які є важливим джерелом для вивчення соціальної історії та повсякденного життя населення того регіону.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Матях В.М. Публікація журналу „Киевская старина” // Український історичний журнал. – 1991. - № 3. – С.87.
2. Замлинський В.О., Палієнко М.Г. Журнал „Киевская старина” під царською цензурою // Український історичний журнал. – 1993. - № 10. – С.74.
3. Киян О. З історії видання „Киевской старины” // Київська старовина. – 1996. – 4-5. – С.8.
4. Клименко І. Архів часопису „Киевская Старина” з фондів Інституту рукопису НБУВ як джерело з історії редакційно-видавничої справи кінця ХІХ – початку ХХ ст. // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського. Вип.9 / НАН України. Нац. б-ка України ім. В.І.Вернадського. – К.: НБУВ, 2002. – С.301-308.
5. Палієнко М.Г. „Киевская старина” у громадському та науковому житті України (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). – К.: Темпора, 2005. – С.106.
6. Палієнко М.Г. „Киевская старина” (1882-1906): Хронологічний покажчик змісту журналу. – К.: Темпора, 2005. – 480 с.; Палієнко М.Г. „Киевская старина” (1882-1906): Систематичний покажчик змісту журналу. – К.: Темпора, 2005. – 608 с.
7. Левицкий О. Обычные формы заключения браков в Южной Руси в XVI-XVII ст. // Киевская старина. – 1900. - № 1. – С.7.
8. Левицкий О. Обычай помилования преступника, избранного девушкой в мужа // Киевская старина. – 1905. - № 1. – С. 92.
9. О.Л. Воспрещение повенчанным молодым жить врозь до свадьбы // Киевская старина. – 1900. - № 2. – С.65.
10. Там само. – С.66.
11. Там само. – С.67.
12. Левицкий О. Очерк народной жизни в Малороссии во второй половине XVII ст. // Киевская старина. – 1901. - № 1. – С.1-36.; №2. – С.180-216; № 3. – С.368-395; № 5. – С.149-182; № 7-8. – С.169-209; № 9. – С.401-430; № 10. – С.45-76; №11. – С.223-255; № 12. – С.424-471.
13. Сумцов Н. К вопросу о влиянии греческого и римского свадебного ритуала на малорусскую свадьбу // Киевская старина. – 1886. - №1. – С.17-40; Сумцов Н. К истории южнорусских свадебных обычаев // Киевская старина. – 1883. - №11. – С.510-514.
14. Сумцов Н.Ф. Религиозно-мифическое значение малорусской свадьбы // Киевская старина. – 1885. - № 3. – С.427.
15. Яшуржинский Х. Свадьба малорусская как религиозно-бытовая драма // Киевская старина. – 1896. - № 11. – С.236.
16. Гетманское приглашение на свадьбу // Киевская старина. – 1882. - №12. – С.613-614; Г. А. М. Как сватались сто лет назад. Письмо Петра Степановича Милорадовича к Евдокии Михайловне Безбородко // Киевская старина. – 1898. – №6. – С.26; А.Л. Старинные пригласительные на свадьбу письма (1729-1735 гг.) // Киевская старина. – 1899. - №6. – С.133-135.
17. Модзалевский В. Приданное знатной малорусской пании XVIII в. и расход на ее похороны и поминки // Киевская старина. – 1904. - №12. – С.143-146; Список приданого, полученного дочерью Иваницкого сотника Павла Миницкого, при выходе в 1748 г. замуж за в. канц. Петра Стороженка // Киевская старина. – 1901. - №6. – С.145-147.
18. Вл. П-ко Указ императрицы Анны Ивановны правителю Малороссии князю Шаховскому – о браках малороссов // Киевская старина. – 1905. - №10. – С.1.
19. А.Л. Оригинальное венчание // Киевская старина. – 1893. - № 12. – С.504.
20. Протопоп Комар и его вторичный брак // Киевская старина. – 1882. - № 12. – С.607-613; С.Ц. Второбрачие южно-русских священников конца XVIII века и его исторические прецеденты // Киевская старина. – 1883. - № 2. – С.429-444.
21. Протопоп Комар и его вторичный брак // Киевская старина. – 1882. - № 12. – С.612.
22. Данилов В. Украинське весілля // Киевская старина. – 1906. - № 5-6. – С.3-5.
23. Багалеї Д.І. А.Лебедев, О брачных разводах по архивным документам Харьковской и Курской духовных консисторий. М. 1887 г. 30 с. // Киевская старина. – 1888. - № 4. – С.21.
24. Николайчик Ф. Новые свадебные малорусские песни в общем ходе свадебного действия // Киевская старина. – 1883. - № 2. – С.366-400; В.М. Свадебные песни в Лубенском уезде, Полтавской губернии // Киевская старина. – 1890. – № 7. – С.129-152; № 8. – С.153-184; № 9. – С.185-200.